

KÖZLEMÉNYEK

Komáromi Jánosok. Liturgikus segédletek és prédikátor szerzőik vagy leíróik azonosítása közben szembesültem az alábbi tévedésekkel és régen helyesbítésre érett adatokkal, amelyek mind Komáromi nevéhez tapadtak.¹ Különítsük el, mi fogadható el kétségtelenül? Mi az, amire semmiféle bizonyosságunk nincs, illetve mi megalapozatlan kitalálás és ok nélküli ráfogás?

Bevezető

Féltetett jegyzeteim között lappangott egy tisztázandó kérdés. Annyit írtam föl talán két évtizede, hogy *Enying, 1708. Komáromi János*. Idő hiányában ismétetlen elhalasztottam a kézirat keresését és tanulmányozását, de azért is, mert főleg a reformáció korabeli protestáns és református szertartások foglalkoztattak, a 18. század ezzel szakított. Meglepődtem, mikor az OSZK kéziratárának *Oct. Hung. 136* jelzetű kéziratát kézbe vettem, és sem a leíróról avagy szerzőről, sem a leírás idejéről és helyéről nem találtam benne adatot. Láthatóan a kézirat a valahonnan és valamiért hozzáadott évszámhoz képest fiatalabb, talán évtizedekkel is. Honnan ered a hely és idő megjelölése? Ráfogás? Ott van a címlapon Komáromi János neve, latinul is olvasható az egykor kötetlen kézirat előzőkén *Johannis Komáromi*. A két név két kéz írása. Más körülmény említése nincs sehol a kötetben, főleg olyan, amit titkon remél a kutató: adalékot szerzőre, liturgikus elvekre–érvekre. Kénytelen-kelletlen, kezdtem földeríteni, mi található az irodalomban? Hol a magyarázata a kézirat keletkezési és szerzői adattal való felruházásának? Lássuk előbb a kis kötet leírását és egyéb adatait, mielőtt vázolom a tisztázást.

KOMÁROMI | JÁNOS | ÁGENDÁJA | N. M. – ez olvasható a 165 × 105 mm-es, ötbordás félbőr-kötés gerincén. A kézirat bekötése tehát a bélyegzőkkel is jelzett birtokba vétel után történt. A kézirat címe: „KOMAROMI JÁNOS | *Agendája* | a' *Reformata Sz. Ekklesiá-* | *nak Tanításához alkalmaz -| tatva.*” A címlapon a szerzeményezés bejegyzése: „*donavit 1811. Sigis. Ivánics. Bibliothecae Musei Hungariae registr.*” Terjedelme: 1–231. folia (bélyegzős számozás). A kézírás átlagos tükre 145 × 85 mm.

Hová és hogyan illeszkedik a hazai protestáns szertartások történetébe és irodalmába ez a kézirat munkálat (a hasonló segédletek és gyűjtemények között)? Honnan ered, miért és hogyan keletkezett?

Kutatásának nincs története. Ha van is valahol további lappangó adalék, csaknem egyedüli lehet a Benedek-féle liturgiátörténet² néhány sora. Eszerint „...a Debrecenben és Leydenben tanult

¹ A szertartástörténet kérdéseit itt szükségtelen taglalnom, ezeket külön feldolgoztam, közölve a kézirat tartalmát és az imádságokból szemelvényeket, *Vajon Komáromi és egyingi-e az „alkalmaztatott Agenda”?* címmel, *Acta Papensia*, megjelenik 2017-ben.

² BENEDEK Sándor, *A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének múltja*, [sokszorosítás], kiad. Teleky Béla, Órisziget, 1971, 44.

s 1708-ban Enyingen működő lelkésznek, Komáromi Jánosnak 457 oldalra terjedő agendaja, »a református ekklesiának tanításához alkalmaztatva«, melyben bőven vannak imádságok, könyörgések különböző alkalmakra [...]. Hogy honnan vette, arra nézve sem utalás, sem megjegyzés nincs benne [...] már 1811-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba került, így feltételezhető, hogy Komáromi János korábban írhatta le.» Benedek Sándor (1904–1983) adatgyűjtése az 1930-as évekig nyúlik vissza, értekezésékként készült. Munkáját az 1950-es évek politikai légkörében nem nyújthatta be szerzője magántanáriként; Pápán megszüntették a Református Kollégiumot, a református egyházi intézmények évtizedekig nem adományozhattak teológiai doktori címet sem.³ További pontosítás és adatpótlás nélkül is fontos a végül megjelent munka, mert egyedüli és valóban úttörő. Csikesz Sándor (1886–1940) professzor irányításával kezdte szerzője az anyaggyűjtést és feldolgozást. Ez nem jelenti, hogy további kutatás nélkül elfogadhatók ma is következtetései, és adatai meg szemlélete nem kíván helyesbítést. Ez az idézett sorokra halmozottan igaz.

Benedeknél tehát megtalálható a keletkezés vélt időpontja. Igazolás nélkül. De az is, hogy a kézirat későbbi lehet. Fény derül az 1708-as év eredetére is. Szinnyei⁴ életrajzi lexikonjának hiányos (és részben hibás) adatai szolgáltak alapul. Ő úgy vélte, hogy Komáromi János enyingi prédikátorsága 1708-tól számítható. Valójában az ott szolgáló prédikátor életpályája eddig terjedt, ezt tisztázták a kerület történetének újabb kutatói; azaz szerintük Komáromi A. János Enyingen 1690-től működött, és 1708-ban meghalt.⁵ Viszont az *Ágenda* szerzőségi attribúciója nem Szinnyei leleménye, ő keletkezés és szerző nélkül, külön tételben írta le a kéziratot, nem pedig az enyingi prédikátor neve alatt és nem az ő munkájaként. Megnevezte az adományozó Ivánics Zsigmondot, az ő már idézett nevét a címlapon olvashatjuk.⁶ A netalán mégis lehetséges azonosításon valaki más kapva kapott. Így lett a kéziratot kötet *tulajdonosának nevéből a mű szerzője*, aki állítólag enyingi prédikátor volt. Ki lehet akkor a valóságos szerző?

Ákár igaz ez a megalapozatlannak látszó azonosítás, akár nem, az a fogas kérdés, hogy vajon melyik Komáromit értsük? Két (inkább három), egyazon időben élt prédikátort olvasztott egyé Szinnyei. Azonosítása elfogadottnak számít, pedig Zoványi nem pótolta, de nem is fogadta el Szinnyei adatát. Megjegyezte Komáromi A. János Leidenben megjelent munkájáról, hogy „nem disputatio s aránylag elég terjedelmes”;⁷ életpályájához csak Úrmezőt köti. „További adat nincs róla!”⁸ Alább látjuk, van. Említette Komáromi Jánost Thury Etele egyháztörténete prédikátorok között, akik püspökválasztáson jelen voltak Veszprémben (1693), Polgárdiban (1695), és Pápán (1708. augusztus 8). Csakhogy az enyingi lelkész neve itt egyszer Komáromi B. János! Mindenkor enyingi lelkészt ír, azaz nem kétséges az azonosítás. Nincs azonban adat A. János és B. János azonossá-

³ *A magyarországi református ágendairódlalom a reformáció első három századában* című kéziratot munkáját egyháztörténet professzorom, Tóth Endre (1899–1970) szívességéből ismertem meg teológus diákként. A gépirat két példánya ma a Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár, Debrecen, kéziratárában R 2992 és R 4246 jelzetű. Ehhez képest a megjelent sokszorosítvány módosult és kibővült, címe is változott.

⁴ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, Hornyánszky, 1899, VI, 821.

⁵ *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai*, I, 1526–1760, szerk. Köbölös József, Kránitz Zsolt, Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 2009 (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 10), 152, 465.

⁶ SZINNYEI 1899, i. m. VI, 822.

⁷ Valóban nincs a vizsgálaltnak neve a címbe foglalva, hanem az „Auctore Johanne A. Comaromi” megjelölés, tehát önállóan megjelentetett munkáról van szó, RMK III. 3404 – [12], 120 p.

⁸ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. jav. bőv. kiad., szerk. Ladányi Sándor, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 331.

gára. Átvették mégis újabban, bár nem kérdőjel nélkül, akik összegyűjtötték a dunántúli református egyházkerület prédikátorainak és egyházközségeinek adatait. Valószínűtlen, hogy egyik évről a másikra meghívna Máramaros vármegye técsői járásából Veszprém megyébe, a Balaton északi partjára egy fiatal lelkészt, akinek legfeljebb három éves működése nem lehetett országos hírű. Nem lehetetlen, de igazolatlan. Igazolással nem elég az azonos, vagy nagyjából azonos név. Azért nem szűrt szemet talán a hibás azonosítás, mert a külföldön tanult kitűnő diákok híre megelőzhette hazatérésüket. Nem elég annyit kérdeznünk: egyazon prédikátor-e Komáromi János, Komáromi A. János és Komáromi B. János? Lapozzuk föl még a máig egyetlen ismert közleményt Úrmezőről. Itt *Révkomáromi* nevet találunk, ugyanez később Dunántúl prédikátorai között is fölbukkan. Erre még visszatérünk.

Komáromi (Comaromi) A. Jánosnak nem ismeri a halálozási évét az RMSz, ismétli Szinnyei és Zoványi adatát, hogy Úrmező lelkésze volt 1687-től, de nem tud enyingi lelkészkedéséről.⁹ Nem ismer más Komáromi, Komáromi B. vagy Révkomáromi János nevű szerzőt, pedig az 1700 előttiak között kellene találunk Enyingi prédikátorának nevét, hisz munkája 17. századi, élete 1708-ig terjedt.

Bevezetőnket zárjuk azzal, hogy a liturgikus kéziratához több mint egy évszázaddal később, 1811-ben hozzáadott szerzői név és cím nem eredeti. Téves, műfajilag és félrevezető, mert a kéziratot kötet könyvműfaja *nem Agenda*. Benedek Sándor a Nemzeti Múzeum könyvtárörének műfajilag és tartalmilag tévesen fogalmazott címét fogadta el eredetinek, aki az előzőeken olvasható tulajdonos *Johannis Komaromi* nevet a szerző nevének tekintette.¹⁰ Ebből, és Szinnyei téves adataiból kompilálta Benedek Sándor a minősítés idézett sorait.

*

Komáromi A. János

Nem volt prédikátor sem Úrmezőn, sem Enyingen.¹¹ Peregrinus diákként meghalt Leidenben. Így hibásak az eldöntöttek tekintett, vagy jobb híján elfogadott adatok, Szinnyeitől¹² és Zoványitól¹³ kezdve az újabb egyháztörténeti és könyvészeti kiadványokig.¹⁴ Összeolvastotta életét és működését a szakirodalom vagy egyik, vagy (két) másik ugyanolyan, vagy részben azonos nevű református prédikátoréval.

Komáromi A. János rövid életéről keveset ismerünk. 1662-ben született debreceni családban, helyben végezte iskoláit, 1679 karácsonyán (december 24-én) lépett a tógás diákok sorába,¹⁵ 24 évesen Leidenbe peregrinált, a tavaszi félév befejezése után utazott, beiratkozott 1686. augusztus 26-án.¹⁶

⁹ WIX Györgyné, *Régi magyarországi szerzők* (RMSz) I, A kezdetektől 1700-ig, szerk. és befejezte P. Vásárhelyi Judit, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008, 443.

¹⁰ Miller Jakab Ferdinánd keze írása a címlap. Ennek megállapítását Hoffmann Gizellának köszönöm. A gyűjtemény tehát nem csak keltezetlen, címelen is, címét Miller fogalmazta.

¹¹ BENEDEK 1971, i. m. 44.

¹² SZINNYEI 1899, i. m. VI. 821, 822.

¹³ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. jav. bőv. kiad., szerk. Ladányi Sándor, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

¹⁴ KÖBLÖS, KRÁNITZ 2009, i. m. 152, 465. – Téves a Szinnyei VII. kötetére utalás!

¹⁵ *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium levéltárában*, I, A kollégiumi levéltár repertórima, Diáknévsor 1588–1792, szerk. Szabadi István, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013, 2960. sorszám.

¹⁶ BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Hongaarse studenten aan Nederlandse Universiteiten 1595–1918, Budapest, 2007 (Magyarországi

Kapcsolatainak feltárása remélhető talán később abban a körben, ahol a köszöntő versek írói, a köszöntöttek, patrónusok működtek, beleértve az esetleg ismeretlenül lappangó leveleket. Ebbe a körbe tartozott például a szintén debreceni és tehetős polgári családból származott Apáti Madár Miklós, őt leggyakrabban a hazai kartézianus eszmék terjedésével kapcsolatban szokták emlegetni; vagy az egy évvel Komáromi fölött járó diák, végül püspöki tisztségre emelkedett ifjabb Rápóti Pap Mihály. Megjelent Tótfalusi Kis Miklós Aranyas Bibliája (1685), mikorra Komáromi Németal-földön tanult. Debreceni tanulmányai idején egy évtizede készen volt Komáromi Csipkés György (†1678) revideált és ellenőrzött fordítása, elkészítették rézmetszetes címlapját Németal-földön 1685-ben, mert Debrecenben akarták kinyomtatni; de aztán a török idők bizonytalanságai miatt, majd pedig a Thököly és a Rákóczi szabadságharca viszontagságai között elodázódott a 18. század második évtizedére, 1717-ben jelent meg végül Leidenben. E két kiadás alább a Komáromi A. János munkájához []-ben közölt magyar nyelvű bibliai idézetek forrása a latin idézetek után.

Vázoljuk egyetlen ismert munkájának tartalmát az RMK III. 3404. Patakon őrzött példánya alapján. A kéziratos jegyzetek döntő forrásunkul szolgálnak a tisztázásban. Komáromi A. János talán hazulról vitt kész tervet, vagy talán részben kidolgozott témát, mert ősszel kezdett munkájához, és már karácsony előtt megszületett a jóváhagyás. Nem professzori felügyelettel és nem is valamelyik professzora munkájából dolgozott.¹⁷ Ez természetesen távítottól sem azt jelenti, hogy nem voltak kapcsolatai professzoraival, ennek feltárása az alábbiak nyomán helyszíni kutatással remélhető.

Hiányos Szabó Károlynál is a munka címe. Elhagyja a jellegzetes kezdést, a két első héber szót: משיח השמש, tudniillik, hogy Krisztus a nap, a mi napunk. Ennek megfelelője (a Messiás Krisztus méltóságának tárgyalása az Igazság fényes Napjaként) a latin folytatás: *Christus Sol. Sive, astronomia christiana. Adeoque, summa totius de Christo doctrinae sub emblemate Solis. In qua, Sole Justitiae, tenebras mentis pellente, universam de Christo doctrinam in hac unica veritate, Christus est Sol, contineri, sole clarius meridiano demonstratur.* Nem vitakozás céljára írta, hisz nem gyakori megoldást választott bujdosó diákként, azaz egyáltalán nem disputált. Ezért nincs elnök sem megnevezve munkája címlapján. A munka jellege is kiderül a cím folytatásából: *Opusculum, Soli Justitiae, omnibusque eum sive docentibus, sive discipulis, non contemnendam hinc utilitatem sortitur Sacrum.* A kis 12° formátumú kötet terjedelme: *₆, A₁₂–E₁₂ = [12], 120 p. Hét szakaszból áll (pars prima – pars septima). Mindegyik ismétli a címben foglalt főtémát, kiemeli valamelyik szentírási helyet, amely köré az értelmezés és elmélkedés jelképes hasznait csoportosítja, megtárgyaltva további bibliai helyek értelmezésével. Tipológikus módszert alkalmaz, Leidenben akkor ezt elsősorban Coccejus művelte, de ebbe a vonalba tartozott Gaillard is. A kiemelt bibliai versek []-ben olvasható magyar szövege a latin után Tótfalusi Kis Miklós kiadásából való (1685), illetve || után ezt követi a Komáromi Csipkés György fordítása (1685/1717).

1) *Adumbrans Christum in quantum Deus est, sub emblemata Solis. Desumto, est regio psalte fundamento, Psal. 84: 12. Quia Sol est Jehova Elohim.* – [Mert olyan mint a Nap és a pais az Úr Isten... || Mert Nap és pais a Jehova Isten...]

2) *Christum exhibens in quantum Dei Filius est, sub emblemata Solis. Ex collatione locorum Heb. 1: 3. Ez. 1: 27. 28. Qui (i. e. Filius) est effulgenscentia Gloria, et character persona illius (i. e. Patris).* – *Vidi quasi specimen ignis, et splendoris arcus Solis in nube, – haec est visio similitudinis gloriae Jehovae.* – [Ki mivelhogy a dicsőségnek fényessége, és annak személyének kimetszett bélyege... És láték mintegy tüzes színnek ábrázatját, mintegy tűznek tekintetét abban köröskörül... Ez vala az Úr ditsősége hasonlatosságának látása... || Ki lévén az ő ditsőségének fényessége, és

Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 18), Leiden 2913. sorszám. – BOZZAY Réka, *Die Peregrination Ungarländischer Studenten an der Universität Leiden 1595–1796*, Budapest, 2009 (Felsőoktatás-történeti Kiadványok, új sorozat, 8), 245.

¹⁷ BOZZAY, LADÁNYI 2007, i. m. Leiden, 2913. sorszám.

személyének ki-metszett bélyege ... – És láték mintegy eleven tűznek színét... mintegy tűznek tekintetű, és fényesség vala körös-környül ... Ez vala a Jehova ditsőssége hasonlatosságának látása...]

3) *Repraesentans Christum in quantum Filium Hominis est, sub emlemate Solis. Occassione loci Mal. 4: 2. Exorietur vobis o timentes nominis mei Sol Justitiae.* – [És feltámad tinéktek, kik az én nevemet félték, az igasság Napja... || És fel-támad tinéktek én nevemet féltők az igasságnak napja...]

4) *Christum delineans in quantum Immanuel est, sub emblemate Solis. Occassione loci Cant. 1: 6. Ne respiciatis ad me, quod subnigra sim; Sol enim me intuitus est.* – [Ne nézzetek engem, hogy én fekete színű vagyok, hogy a Nap sütött engemet... || Ne nézzetek engem, hogy én fekete színű vagyok; mert a Nap sütött-el engemet...]

5) *In medium proferens Christum in quantum Propheta est, sub emblemate Solis. Juxta filium, ductumque loci Joh. 1:9. Hic erat lux illa vera, quae illuminat omnem hominem venientem in Mundum.* – [Ez vala amaz igaz Világosság, melly megvilágosít minden e világra született embert. || Vala amaz igaz világosság, melly meg-világosít minden ez világra jövő embert.]

6) *Contemplans Christum in quantum sacerdos est, sub emblemate Solis. Praeunte loco insigni Gen. 15: 17. Fuit autem condito jam Sole, cum caeca nox esset, et ecce fumantem Furnum, et ardentem Lampada, transeuntem inter segmenta.* – [És lőn hogy mikor a Nap immár elment volna és setét éj volna; imé egy füstölgő kementze láttaték, és tüzes világosság, melly általmegyen vala az elvagdaltatott tagok között. || És lőn midőn a Nap lement volna, és setétség volna; imé egy füstölgő kementze, és tüzes fáklya, melly által-megyen vala az el-vagdaltatott tagok között.]

7) *Contemplans Christum in quantum Rex est, sub emblemate Solis. Occassione loci Psal. 89: 37. Solium ejus (erit) ut Sol coram me.* – [Az ő magva mind örökké megmarad, és az ő királyi széki mint a Nap én előttem. || Az ő magva örökké létszen; és az ő királyi széki mint a Nap én előttem.]

Jaques Gaillard (Jacobus Gaillardus, circa 1620–1688) approbálta a munkát 1686. december 4-én; a munka tehát az augusztusi beiratkozás óta, azaz három hónap alatt elkészült. Gaillard a francia gyülekezet lelkésze volt 1666-tól haláláig Leidenben, az egyetemen is lektor és professor; élete utolsó éveiben ő volt az elnöke magyar peregrinusok ugyanezen köréből az Apáti Miklós disputájának (RMK III. 3402, 2–3. rész, 3445), Nánási Lovász Mihályénak (RMK III. 3447 és 3448), Kondorosi Jánosénak (RMK III. 3446) és Nógrádi Benedekének (RMK III. 3449). Ajánlást írt a kötethez Petrus de (Pierre de) Villemandy (c1636–1703) az Academia Saumuriensia filozófia professzora 1676–1683 között, aki ott az eklektikus arisztotelészi és kartézianus filozófiát képviselte.

Lássuk ezután a szerző halálának feljegyzését a pataki példány címlapján. Közvetlenül az Autore Johanne A. Comaromi név után ez olvasható kézírásos kiegészítésként: „*Qui obiit Aō 1687 Lugduni in Hollandia.*” Hitelesnek tekinthetjük-e? Feltétlenül. Ismert a példány tulajdonosa, akitől még több adat feljegyzése is található a kötetke címívében, ezek alább következnek.

A kötetke legelső tulajdonosának nevét levágták a címlap aljáról. Az előzéken ez a provenientia megörökítése: „*Ex Dono Clarissimi ac Celeberrimi Viri Dñi Laurentij Füsi obtinet Andreas Bihari N. Bányai Aō 1709. Non hic sitam habemus, futuram inquirimus. Sola bona quae perennia.*” Kolozsvártott tanult 1693 tájától, 1702-ben contrascriba, 1704-ben senior volt Bihari N. András, még ugyanabban az évben Gyalun rektor lett, ezután azonban nem egyházi hivatalt vállalt, hanem Felsőbánya város senatori tisztségét töltötte be. Diákként ő volt az egyik versíró, aki 1702-ben megörökítette Tótfalusi Kis Miklós emlékét a halotti kártán. A Komáromi Jánoséhoz hasonló ajándékkönyvet Bonyhai Simon Györgytől (1673–1737) is kapott.¹⁸ Pontos tájékozódásra azért is módja volt Biharinak, mert az ajándékozó Füsi Lőrinc (1658–1715) szintén Leidenben tanult és disputált (Ungarus a Rivulis), mint Teleki Mihály alumna, később Felsőbánya prédikátora volt. Ezek alapján semmi

¹⁸ HERPEI JÁNOS, *A gyalui iskola régi mesterei*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1947 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 208), 5–6.

okunk arra, hogy a legkisebb kétséggel illessük a bejegyzést. Következően mindenütt pótolnunk kell, hogy Komáromi A. János csak huszonöt évet élt, életevei 1662–1687. Ugyanakkor törölnünk kell neve mellől minden vélt hazai működést és prédikátorságot, enyingit és ürmezeit.

Növeli a Bihari N. András feljegyzéseinek becsét, hogy a Komáromit köszöntő valamennyi peregrinus versíró neve mellé följegyezte, hol működött a 18. század első–második évtizedében. Ezek is valós adatok: Nicolaus Apati: „*Vivit in Comitatus Zemlen in Eccla Lastocz.*” – Apáti Madár Miklós (1662–1724) Deregyő és Kapos után Lasztocon volt prédikátor 1710–1714 között,¹⁹ mielőtt meghívták szülővárosába, Debrecenbe, ahol élete utolsó idejében működött. Samuel Capossi: „*Vivit Alba Julia 1713.*” – Kaposi Juhász Sámuel (1660–1713) Gyulaféhevároton volt tanár haláláig. Benedictus Nogradi: „*Vivit in Eccla N. Bajom.*” – Nógrádi Benedek (1663–post 1717) Szilágynagyfalun Bajom prédikátora volt, tisztázatlan, mikor és hol halt meg. Michael P. Rapoti: „*Vivit Debreczini 1713.*” – ifjabb Rápóti Pap Mihály (1660–1726) 1691 óta Debrecenben prédikátor, 1710-től esperes volt, majd püspök. Végül Bihari N. Andrásnak adatpótlást is köszönhetünk. Michael Musnai: „*Obiit in peste 1710.*” Kézírónyelveink eldöntött tényként, a Székelymuzsnáról származó prédikátor halála évét átveszik Zoványitól, aki azonban ezt bizonytalan adatként így közli: ?1704. Azaz nem volt kétségtelenül megbízható forrása; a helyesbítés tehát: Muzsnai Mihály (1658–1710).

Öt költemény tartozik még Komáromi A. János ifjan lezárult életművéhez. Itthoni tanulása idején verse jelent meg 1683-ban a Köleséri Sámuel tiszteletére kiadott *Brabeum vitae* (RMK II. 1517.), valamint 1686-ban a Felvinci Sándor tiszteletére kiadott *Hedera Poetica* (RMK II. 1580.) című kötetben. Leidenben köszöntő verset írt Muzsnai Mihályhoz (RMK III. 3405, pars secunda), Nógrádi Benedekhez (RMK III. 3406) és Kondorosi Jánoshoz (RMK III. 3446, pars secunda).

*

Ki volt Ūrmező prédikátora?

Révkomáromi János? Aki ugyanaz, mint Komáromi János avagy Komáromi B. János? Kettejüket avagy hármójukat összemosta Szinnyei, a szakirodalom ezt aggodalom nélkül elfogadta. Nem csupán Komáromi A. János lelkeszkedési adata törlendő, a másik két személy összekapcsolását szintén csak kétség illetheti, hacsak nem sikerül valakinek egykorú és perdöntő dokumentumot találnia.

Domidoctus volt, bármelyik Komáromit tekintjük Enying illetve Ūrmező prédikátorának (akár azonos volt a kettő, akár nem). Nem tulajdoníthatunk egyiküknek sem külföldön való tanulmányutat, leideni peregrinációt, ezt csupán a Komáromi A. Jánossal való téves azonosításból következettette eddig a szakirodalom. Helyesbíteni kell tehát ezt az adatot a Leidenben tanult diákok névsorában.

Ūrmezőről Lugossy József a 19. század közepén közölte a minket érdeklő prédikátor nevét *Révkomáromi* János alakban. Nem cáfolhatjuk, hogy helyes-e, még kevésbé állíthatjuk, hogy önkényesen módosított volna a levéltári dokumentumtól függetlenül, például megkülönböztetve Ūrmező prédikátorát a Kiskomáromi nevéktől. Azt kell vélnünk, levéltári forrásában találta így a névalakot. Dunántúl prédikátorai között szintén számol a történetírás a lehetséges Komáromi/Révkomáromi névváltozattal, és a harmadik névelem gyakori elhagyásával. Máramarosban találjuk ezt a Komáromit, azaz tehát Révkomáromit, Técsőhöz közel, a ma már csupán ukrán és kevés német lakosságú faluban (Ruszkóje Polje, ma Ukrajnában Ruszke Pole). A középkorban még magyar volt a falu, később magyar mezővárosi rangot nyert, azaz oppidum is volt egykor. Ide 1687-ben választottak

¹⁹ Ezt a pontosított adatot OLÁH Róbertnek köszönöm, vö. *Újabb adalékok és helyesbítések Apáti Madár Miklós életrajzához = Egyháztörténeti Szemle*, 14(2013), 4, 3–11; olvasható az interneten is: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/olahrobert-apati.pdf>.

prédikátort.²⁰ Zoványi vélhetően Lugossyra (is) támaszkodott, habár nem említi a Révkomáromi nevet, nem fogadta el Szinnyei adatát. Szerinte ismeretlen Komáromi élete ürmezei prédikátorsága után; ő sem tudta, hogy ezt tévesen szintén az 1687-ben meghalt Komáromi A. Jánosra értelmezte.²¹ Újabb egyháztörténelmi kutatóink megjegyzik ugyan, hogy itt lehet szó két személyről (az egyiknek tévesen ők is Komáromi A. Jánost vélik), de jobb híján feltüntetik Enying prédikátoraként ugyanazt, aki ide állítólag Úrmezőről kapott meghívást, másként hogyan működött volna itt 1690-től? Hasonló az RMSz főntebb idézett álláspontja.²² Azonban az RMSz, Szinnyeitől eltérően, mégsem tud Komáromi A. János enyingi prédikátorságáról, noha hivatkozik Zoványi mellett Szinnyeire is.

Azért kell ezt nyomtatékosítanunk, mert a Dunántúli Református Egyházkerület kutatói ma is az Úrmezőn szolgált prédikátorral azonosítják Enying 1689–1708 közötti prédikátorát, aki előbb Németalföldön peregrinált, szolgálata kezdetét újabban 1690-nek tekintik.²³ Ismételjük meg, nem volt adat arra, miként nyert a 25 éves Komáromi A. János Leidenből hazatérve Máramarosban prédikatori hivatalt, majd meg Enyingen. Mégis elfogadottnak számít. Arra sem volt adat, hogy Somogyország szélére, Siófok és Lepsény közelségébe meghívták. Láttuk, a debreceni származású és Debrecenben tanult Komáromi nem szolgálhatott Úrmezőn halála után. Ő nem is tanult Kolozsvárott.

Dunántúl egyháztörténetének szerzői szerint ez a bizonyos Komáromi János tanult volna Debrecenben is, nem csak Kolozsvárott. Valóban tanult ilyen nevű Debrecenben, őt is, de majd csak később; a legkorábbi 1720. november 4-én iratkozott be. Bármelyikük csak a 18. század közepétől lehetett volna prédikátor Enyingen, nem pedig 1690-től. A Debrecenben való tanulás csak Komáromi A. Jánosra érvényes, mások neve mellől mindenütt törlendő.

És az ürmezei prédikátor neve? Csupán egy vagy két nemzedékkel korábban találkozunk egyetlen Révkomáromi nevű beiratkozóval Debrecenben, Georgius Révkomáromi 1628. május 13-án lépett a tógátusok sorába. Róla sem lehet szó. Nem találjuk őt Patakon sem.

Meddig működött Máramarosban Révkomáromi alias Komáromi? Bizonyosságot erre sem ismerünk,²⁴ de Lugossy közlésében csak egy évtizeddel később találunk ugyanott másik prédikátort. Tehát, ha valóban ott szolgált a következő prédikátor megválasztásáig, akkor eleve lehetetlen, hogy ő az, akit már két vagy három évvel később a Balatontól délre megválasztottak.

Kérdéses a hagyományosan Enyinghez kötött név harmadik eleme is. A. nem lehet, B. igen. A Németalföldön nyomtatásban megjelent munka Komáromi A. János kiegészítő névelem-kezdetet tartalmaz,²⁵ feloldását nem ismerjük. Ellenben az Enyingen lelkészkedő Komáromi neve (ha kétségtelenül ő működött ott) többször harmadik elem nélkül, de egyszer B. elemmel olvasható.²⁶ Ez tehát elkülöníti a többi Komáromitól. Ugyanilyen harmadik elem található egy 18. században Debrecenben tanuló diák nevében, talán ez jelentheti ugyanazt a családot. Nem azonosíthatjuk tehát a Kolozsvárott tanult, és Úrmezőre prédikátornak meghívott ifjút egyik dunántúli prédikátorral sem, és egyik Debrecenben tanult diákkal sem, ameddig kétségtelenül nem igazolja eddig ismeretlen dokumentum, hogy az eltérő nevalakok és az eltévesztett adatok ellenére Révkomáromi János azonos Komáromi B. Jánossal.

*

²⁰ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1847, 1420.

²¹ ZOVÁNYI 1977, i. m. 331.

²² RMSz 2007, i. m. 443.

²³ Köszönettel tartozom Hudi Józsefnek és Ósz Sándor Elődnek, akik érdeklődésemre próbáltak volna levéltári forrást találni az említett hiányok és bizonytalanságok megszüntetésére.

²⁴ János Komáromi Á. néven regisztrálja BOZZAY 2009, i. m. 245.

²⁵ RMK III. 3404.

²⁶ THURY Etele, *A Dunántúli Református Egyházkerület története*, 1–2, s. a. r., mutatózta, szerk. Kóncsol László, Pozsony, Kalligram, 1998, 258, 262–263, 293 (csak itt ír Komáromi B. nevet).

Az „enyingi *Ágendát*” író/összeíró „Komáromi”

Befejezésül vissza kell térnünk kiindulásunkra, a hibásan elnevezett és azonosított liturgikus kézirat problémájára. Sem nem *Ágenda* a kézirat műfaja, sem nem enyingi a keletkezési helye, sem nem bizonyíthatjuk, hogy szerzőjének vagy másolójának neve Komáromi János volt. Imádságyűjtemény a kézirat. Az *Ágenda* műfaji meghatározás nem igazán illik tartalmára. Ezen nem segít az *alkalmaztatás* hozzátoldása, meg a helvét hitvallású felekezetre hivatkozás. Csupán egyetlen tétel nem imádság a 123 imádság közé ékelve, ez a református úrvacsorai szertartás hagyományos közgyónatát követő három kérdés, noha ezt is, az úrvacsorás szertartásban közvetlenül utána következő bűnbánó imádságot is úgy nevezte a leíró, hogy *vallástétel*.²⁷ A gyűjtemény a 18. század elején szertartási használatra összeírt imádságos könyvként értékelendő. Feldolgozása más jellegű tanulmányozást érdemel, ezt elvégeztem, közlöm, tartalmával, és a lehetőség szerint tisztázott szakirodalmi kérdésekkel együtt az Acta Papensia következő évfolyamában. Itt elég két állításmot ismételnem a fentebbiek értelmében.

Kialakult a 19. századra az '*Ágenda*' szónak olyan református értelmezése, hogy minden papi szöveget *így* neveztek, amit a pap mondott valamilyen szertartáson. Ha *ágendázott*, nem az volt elsődleges, hogy az úrvacsorás szertartás cselekményeit végezte, hanem az, hogy ő mondta a beszédet, imádságot, szerezetési igéket, alkalmi áldást. Ebben az értelemben az '*Ágenda*' fogalmához tartoznak az imádságok. Ez a megváltozott jelentés a hazai szótárakban, kézikönyvekben hiányzik a protestáns könyvműfaj mellől; az egyházi nyelvvvel foglalkozó kevés szakirodalom sem tisztázta. Az átgondolt rendszer nélkül összeírt vagy alkotott imádságok sorában csak néhány szertartási részlet található vizsgált kéziratunkban: három úrvacsorai imádság és egy esketési szertartáson mondandó imádság. A szöveg egészében nem formál úgynevezett kiságendát sem, amely a szertartásnak legalább a vázát és főbb elemeit tartalmazná. Hétköznapi imádságsorozat, közbeékelte ünnepi imádságokkal. Alkalmatlan *így* az „*alkalmaztatott Ágenda*” elnevezés, liturgiai és liturgia-történeti szempontból nem helyeselhető.

Névtelenül összeírt segédletek sorába tartozik az imádságyűjtemény. Ilyeneket rektóriára kérésző tógátus diákok, ordinálásra jelentkező ifjú prédikátorok, vagy pályájukon hűségesen működő lelki tanítók százával készítettek a 16–19. században. Ez a kézirat éppen úgy lehet felvidéki, mint tiszántúli vagy délvidéki. Gyakorlati szükségletre született. Akár bérmunkában, szépen író másoló vállalásaként. Ezért nincs mód arra sem, hogy a Komáromi nevet másként meghatározzuk, mint tulajdonost. Ezt legalább nem szükséges kétséggel illetnünk, de csak jobb híján lehet más szempontból elfogadnunk.

Semmi nem támogatja, hogy összekössük Enyingi prédikátorainak munkásságával és a helyes 18. századi szertartási gyakorlatával a megnevezett kéziratot, vagy a kézirat innen való eredetété- sére ígent mondjunk.

FEKETE CSABA

²⁷ 102: fol. 163a.